

David Whitehouse, Richard Hodges, Muhammed, Şarlman ve Avrupa'nın Kökenleri Arkeoloji ve Pirenne Tezi, Çev. Ahmet Aybars Çağlayan, Ayrıntı Yayınları, I. Baskı (2018), İstanbul, ss. 192.

Mehmet KERİM¹

İngilizce orijinal ismi *Mohammed, Charlemagne, and the Origins of Europe The Pirenne Thesis in the Light of Archaeology* olan ve Cornell University Press tarafından 1983 yılında yayınlanan eserin iki yazarı vardır. Bunlardan ilki birçok üniversitede ve arkeoloji kurumunda görev yapmış olan İngiliz arkeolog Richard Hodges'dur. Diğer müellif ise İngiliz bir arkeolog olan David Bryn Whitehouse'ur. Whitehouse doktorasını Cambridge'de tamamladıktan sonra arkeoloji ile ilgili pek çok kurumda araştırmacı ve yönetici olarak görev almıştır. İki yazarın ortak noktası British School at Rome adlı okuldur. David Bryn Whitehouse'un belirttiğine göre eser müelliflerin British School at Rome'da bulunduğu esnada aralarında yaptıkları sohbet ve tartışmaların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktada bu sohbetlerin ve kitabın amacı; Henri Pirenne'nin *Hazreti Muhammed ve Şarlman* (Çev. Muhsin Önal Mengüşoğlu, Pınar Yayınları, 2012) isimli eserinde beşinci ile dokuzuncu yüzyıllar arasında incelediği ve ortaya koyduğu bulgu ve tezleri Kuzey Avrupa, Akdeniz ve Batı Asya bölgelerinde elde edilen güncel bilimsel veriler ışığında yeniden gündeme almak ve sınamaktır. Yazarların bu noktada birkaç motivasyonları bulunmaktadır. Öncelikle Pirenne'nin eserini yazdığı dönemde, arkeolojinin 1983 yılındaki kadar geniş, teknik olarak gelişmiş ve bu bakımdan olayları daha ince ve derinlemesine inceleyen bir alan olma özelliğinden yoksun olmasıdır. Ayrıca, Pirenne'nin eserini oluşturduğu dönem ve öncesindeki bilim anlayışının arkeoloji ile ilişkisinin belirli bir amaç ve sınırlı bir kullanım içinde olması da bu eserin ortaya çıkmasında rol oynayan önemli etkenlerdendir.

Giriş ve sekiz bölümden oluşan eserin ön sözünde yazarlar Whitehouse ve Hodges, Ortaçağı inceleyen Pirenne gibi klasik eserler ortaya koymuş kimselerin araştırmalarının kaynağının genellikle ele alınan dönemin el yazmaları olduğunu, nümismatik ve arkeoloji gibi bilim dallarını sınırlı ve çok da sağlıklı kullanmadıklarını belirtmektedirler. Böylece 1960'lar Amerika'da başlayan ve antropoloji ile arkeolojiyi ortak bir zeminde buluşturan "Yeni Arkeoloji" teknikleri ile yazılı kaynaklara farklı bir bakış açısı sunma şansının elde edilmesiyle "Ortaçağın yeniden şekillenişini" izah etmeye çalışmaktadırlar. Eserin bu noktadaki ana amacı; Henri Pirenne'nin tezini² Akdeniz, Kuzey Avrupa ve Batı Asya'dan elde edilen yeni arkeolojik veriler ışığında gözden geçirerek, Pirenne'nin görüşlerini Batı dünyası için Karolenj İmparatorluğu ve Doğu Dünyası için ağırlıklı olarak Abbasi Halifeliği etrafında yeniden ele almaktır. Eser ayrıca bu derinlemesine inceleme boyunca özellikle Pirenne'nin öne sürdüğü, Akdeniz topluluğu için M.S. 400-600 yılları arasında çok az değişiklik/fark olduğu ve Şarlman ve İslam'ın yükselişinin Roma'nın çöküşüne sebep olduğu tezini eleştirmekte ve büyük oranda reddetmektedir.

¹ Araştırma Görevlisi, Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya, Türkiye, ORCID: 0000-0002-0469-6020, mehmetkerim@sakarya.edu.tr

² Henri Pirenne, Hz. Muhammed ve Charlemagne isimli eserinde, özellikle yazmalara ve elde ettiği belgelere dayanarak Akdeniz bölgesi için M.S. 400-600 yılları arasında çok az değişiklik/fark olduğu ve Şarlman ve İslam'ın yükselişinin Roma'nın çöküşüne sebep olduğu, Hz. Muhammed olmaksızın Charlemagne'nin olamayacağı gibi tezleri savunmaktadır. Bu tezler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Henri Pirenne, *Hz. Muhammed ve Charlemagne*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, 2006.

Muhammed, Şarلمان ve Pirenne isimli birinci bölümde yazarlar, Pirenne'nin kısa biyografisini aktardıktan sonra, Pirenne'nin kendinden önce antikite ve orta çağ tarihçileri tarafından ortaya atılan klasik görüşlerden sıyrılarak antik ile orta çağ dünyası arasındaki etkileşimleri dikkate alan ilk tarihçi olma özelliğine vurgu yapmaktadır. Bu bölümde ayrıca Pirenne'nin Hazreti Muhammed ve Şarلمان isimli eseri kısa bir incelemeye tabi tutulduktan sonra Robert S. Lopez, Philip Grierson, Sture Bolin, Maurice Lombard gibi birçok bilim adamının Pirenne'nin eserine ve savlarına katkı ve eleştirilerine yer verilmektedir. Bölümün devamında ise Pirenne'nin açtığı bu tartışmaya yapılan tüm olumlu ve olumsuz eleştirilere “Yeni Arkeolojinin” ışık tutup tutamayacağı ve bunun nedenleri teferruatlı olarak açıklanmaktadır.

Batı İmparatorluğunun Yükselişi isimli ikinci ve *Doğu Akdeniz 500-850* isimli üçüncü bölümlerde Pirenne'nin çalışmasında ulaşılmış olduğu sonuçlar özetlenmiştir;

- a) Germen istilaları ne antik dünyaya ait ne Akdeniz birliğini ve ne de 5. yüzyıldaki haliyle Roma kültürünün temelini ortadan kaldırmamıştır,
- b) “Antik gelenekten kopuşun yegâne sebebi İslam'ın umulmadık bir hızla ilerlemesidir”, gibi bulguları hem tarihsel belgeler hem de derinlemesine yapılan ve geniş bir alana yayılan arkeolojik kazılardan elde edilen bilgiler ışığında incelenmektedir.

İkinci bölüm tarihsel çevre bağlamında, 5 ve 6. yüzyıllar için Roma, Luni, Kartaca gibi yerlerin yanında kırsal yaşamı da incelemek suretiyle derinleşmektedir. Yapılan bu inceleme tarihsel kronik ve belgelerden elde edilen verilen yanında numismatik ve özellikle arkeoloji biliminin kullanımıyla zenginleştirilmektedir. Ayrıca incelemeye tabi tutulan bölgeler için inceleme konusuna göre harita, tablo-grafik ve fotoğraf gibi malzemelerin kullanılması okuyucular için araştırma bulgularını daha somut hale getirmektedir.

Üçüncü bölümde ise 6. yüzyıldan 9. yüzyılın ortasına kadar olan dönem Akdeniz etrafında ve ağırlıklı olarak Doğu Roma bağlamında ele alınmıştır. Bu bölümde tarihsel bilgi-belge ve arkeolojik verilerin sunduğu veriler neticesinde, Pirenne'nin, öne sürdüğü 3 teze cevap aranmıştır. Bunlar;

- a) Akdeniz Roma sonrası bir Müslüman denizi-gölü haline gelmiştir,
- b) Batı ve doğu arasındaki ticaret özellikle Güney Fransa bağlamında Herakleios dönemine kadar sürmüştür,
- c) İslamiyet Romen dünyasının çöküşünü hazırlamıştır.

Eserde bu iddiaların birincisine Doğu-Roma ticari ilişkilerini kanıt göstererek karşı gelinmektedir. İkinci iddiaya ise kısmen katılmakta ancak bu dönem için Batı ve Doğu arasındaki ticaretin iddia edildiği gibi büyük çapta olmadığı arkeolojik ve ekonomik çıkarımlarla açıklanmaktadır. Üçüncü ve son iddiaya ise İslamiyet'in yayılışının Romen dünyasının ekonomik ve sosyal olarak çöküşüne sebep olmadığı bunun ancak Romen dünyasının çöküşünün sebeplerinden birisi olduğu şeklinde karşı çıkılmaktadır.

Kuzey Denizi'nde Zanaat ve Ticaret, 500-800 ve *Şarلمان ve Viking Bağlantısı* isimli dördüncü ve beşinci bölümler ise içerik ve konu akışı bakımından birbiriyle bağlantılıdır. Dördüncü bölümün konusu aynı zamanda Pirenne'nin tezine en şiddetli eleştirilerin getirildiği alandır. Pirenne bu noktada şu tezleri öne sürmüştür;

- a) Karolenj Dönemi ekonomik karakterinin ve unsurlarının İslam'ın Akdeniz'i kendi gölü haline getirmesi ile şekillendiği,
- b) Batı'da kent-kasaba gibi yerleşimlerin nitelik ve varlığını tartışması,
- c) Bundan hareketle büyük ölçüde uluslararası ticaretin varlığından şüphe duyması.

Araştırmacılar bu tezleri ve Pirenne'ye karşı yapılan eleştirileri, bu bölgelerde son yirmi yılda yapılan kazılar eşliğinde ve kentsel süreklilik bağlamında ele almaktadırlar. Ticari bağlamı ilgilendiren diğer tez ise antropolojik olarak Karolenj Hanedanı ile ilişkili bir biçimde ele alınmaktadır. Arkeolojik ve antropolojik incelemeye tabi tutulan kentsel oluşumlar-ticari merkezler ve Karolenj Hanedanı'nın gerek Baltık ve Kuzey Avrupa üzerinden yapılan ticari faaliyetler ve gerekse maddi ve siyasi reformları neticesinde eserde Pirenne'nin öne sürdüğü tezler büyük oranda kabul görmemekte veya revize edilmektedir.

Abbasi Halifeliği ve Bir Devrin Sonu isimli altı ve yedinci bölümler de birbirinin devamı olarak ele alınmışlardır. Altıncı bölüm bağlamında, Doğu ve Batı arasında yapılan ticaretin neden Akdeniz üzerinden değil de Kuzey rotası (Kafkaslar-Rusya-Baltık) üzerinden yapıldığı, Abbasi Halifeliği ve Karolenj İmparatorluğu'nun siyasi süreçleri üzerine temellendirilerek açıklanmaktadır. Batı'da ortaya

çıkan “*imporium*” ya da ticari merkezlerin (özellikle Bağdat) gelişim süreci, Abbasilere ekonomik getiri, Doğu’nun kendi teritoryası içerisindeki ticari ağları, Batı ile ticaretin genişlemesi ve sonrasında kopan bağlar, Pirenne, Bolin, Lombard gibi tarihçilerin araştırmaları ve dönemin muasır kaynakları ile arkeolojik veriler eşliğinde incelenmektedir. Netice itibariye, Doğu-Batı arası ticari bağların Kuzey’den geliştiği, her iki bölgede de bu ticaretin merkezleri olan yerlerin oluştuğu ve iddia edildiği gibi imparatorluk içerisinde etkisiz ya da kısa ömürlü olmadığı gibi tespitlere ulaşılmaktadır.

Dört Hipotez isimli sekizinci ve son bölümde ise araştırma neticesinde elde edilen ve temelde Pirenne’nin görüşlerine karşı olan hipotezler ele alınmaktadır. Bunlar;

- a) Elde edilen veriler neticesinde Pirenne’nin öne sürdüğü gibi, Akdeniz topluluğu için 400-600 yılları arasında çok az değişiklik/fark olduğu görüşü reddedilmektedir. 400-600 yılları arasında Akdeniz dünyasının çözümlenmesine neden olan muazzam gelişmelerin varlığı ele alınmakta ve bu değişimin ilk Arap akınından önce başladığı ve Pirenne’nin iddia ettiği gibi Arap İmparatorluğu’nun ortaya çıkmasının Batı’da yaşanan ekonomik dönüşümlerin sebebi değil sonucu olduğu tezi savunulmaktadır.
- b) Karolenj İmparatorluğu’nun Pirenne’nin ortaya attığı gibi kısmen kendi içine kapalı bir ekonomik sisteme dayalı olduğu tezi göz ardı edilmemekle birlikte, bu kapalı sistemin sınırları, işleyişi ve coğrafi kapsamı yeniden ele alınmalıdır.
- c) Karolenjlerin dokuzuncu yüzyılda gerçekleştirilen gelişme-Rönesans için kendi mali kaynaklarını kullanıp kullanmadığını noktasından Pirenne’nin bu konudaki görüşü sınırlanmalıdır. Kırsal yaşam ve ticari etkinlik verileri az olsa bile özellikle sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllar için uluslararası ticaret verileri açıktır ve bunlar kullanılarak Pirenne’nin bu görüşleri yeniden yorumlanabilir.

Şarلمان’ın Karolenj İmparatorluğu’nun gelişimi için, ekonomik bakımdan Batı Frank Anglosakson İngiltere’siyle ticarete ve Abbasi gümüşüne olan ihtiyacı ele alındıktan sonra, Karolenj Rönesans’ının tarihsel olarak değil de gelişimsel açıdan ne ifade ettiği sorusuna yanıt aranmaktadır. Eserde bu noktada Kilise-İmparatorluk ilişkisi ele alınmakta ve özellikle bu ilişki bağlamında Kuzey üzerinden yapılan ve Bağdat’a kadar uzanan ticari ilişkiye vurgu yapılarak Pirenne’nin erken Ortaçağ Avrupası’nın oluşumunda Akdeniz’e verdiği rol tartışılmaktadır. Böylelikle elde edilen kanıtlara dayanarak bu tezin de geçersiz kılındığı, Ortaçağ Avrupası’nın Roma’nın çöküşünün sebebi değil sonucu olduğu düşüncesine ulaşılmaktadır.

Netice itibariye eser Henri Pirenne’nin *Hazreti Muhammed ve Şarلمان* adlı eserinde Ortaçağ Avrupası ve oluşum süreçleriyle ilgili ileriye sürdüğü tezleri gündemine almakta ve bu tezleri ilerleyen bilim tekniklerinden de faydalanarak sınamaktadır. Bunun yapılmasındaki en büyük motivasyon ise, Pirenne ve dönemin tarihçilerinin tarihi genel anlatılar ile ele alması, ağırlıklı olarak el yazmalarından yararlanmaları ve arkeoloji gibi bilim dallarını sadece bu yazmalardan elde ettikleri bilgileri doğrulamak amacı ile kullanmalarındadır. Oysa eserde bu yöntem eleştirilmekte ve gelişen bilimsel tekniklerin yardımıyla, arkeoloji, antropoloji ve dentrokronoloji gibi bilim dalları, Pirenne’nin görüşleri sınamakta ve yeni elde edilen bulgular değerlendirilmektedir. Eserde ayrıca hem Batı hem de Doğu Dünyası’ndan birincil derece kaynaklardan yararlanılmaktadır. Tüm bu anlatıların harita ve tablo gibi unsurlarla desteklenmesi de esere artı değer katmaktadır. Eserin dili okuyucu için akıcı sayılabilecek nitelikte olup, özel terimlerin dipnotlarla açıklaması memnuiyet vericidir. Eser yöntem ve niteliği bakımından bilimsel literatüre eleştirel bir yaklaşım ve yeni bakış açıları sunmaktadır. Eser her ne kadar ileri sürdüğü tezleri bilimsel kanıtlara ve ekonomik verilere dayanarak açıklasa ve karşı geldiği tezleri çürütme iddiasında olsa da, eserin içinde de değinildiği üzere temelde arkeolojik veriler özellikle Batı Avrupa ve Doğu Dünyası için bazı noktalarda henüz yetersizdir. Bu bakımdan yeni bulgular ortaya çıktıkça eserin ortaya attığı birçok görüş düzeltilebilir ya da genişletilebilir niteliktedir.